

Z.A. Brzozowska, *SOFIA UPERSONIFIKOWANA MĄDROŚĆ BOŻA. DZIEJE WYOBRAZEŃ W KRĘGU KULTURY BIZANTYŃSKO-SŁOWIAŃSKIEJ*, „Byzantina Lodziensia”, t. XXIV, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, ss. 474.

Dzieje wyobrażeń Sofii – Mądrości Bożej nie są tematem nowym, ale na pewno wartym przypomnienia i usystematyzowania. Kwestia ta była podejmowana już wcześniej przez filozofów rosyjskich, badaczy duchowości prawosławnej oraz sztuki ikonograficznej m.in.: Johna Meyendorffa, Włodzimierza Łosskiego, Eugeniusza Trubieckoję czy Pawła Florenskiego. Jednak, na rynku polskim, monografia Zofii Brzozowskiej jest pierwszą pozycją tego typu. Autorka bazując na źródłach historyograficznych, patrystycznych (pisma Ojców Kościoła), hagiograficznych, hymnograficznych, ikonograficznych, normatywnych, itinerariach, stara się odtworzyć historię transferu idei i rozprzestrzeniania fenomenu i kultu Sofii – Mądrości Bożej pojmowanej jako byt osobowy, pojęcie abstrakcyjne, Logos, Kościół lub Bogurodzica na terenach Bizancjum i *Slavii Orthodoxy*.

Okazuje się, że tradycja słowiańskich przedstawień i kultu Sofii jest równie bogata jak ta bizantyjska. Słowianie, szczególnie wschodni i południowi, wytworzyli swoje własne wyobrażenia, które manifestowały ich specyficzną, „słowiańską wrażliwość”, jeśli posłużyć się wyrażeniem Sergiusza Awierincewa. Autorka pisze bowiem, że wizerunek ikonograficzny Sofii – Mądrości Bożej „budującej sobie dom i zapraszającej na ucztę” był nieznanym malarstwu bizantyjskiemu, wykształcił się na Bałkanach w XIII wieku i stał się popularny na Rusi w XV i XVI wiekach (s. 382–383). Rejonem, który wybijał się na oryginalność w dziedzinie przedstawień św. Sofii była Ruś Nowogrodzka, którą badaczka nazywa wręcz „republiką Świętej Sofii” z uwagi na tamtejszą popularność kultu upersonifikowanej Mądrości. W Nowogrodzie Wielkim, podobnie jak w Kijowie, w połowie XI wieku wzniesiony zostaje sobór Sofijski i staje się centrum ideologicznym i symbolem suwerenności miasta (s. 319). Sofia uznana zostaje za patronkę miasta, w jej postaci zlewają się wyobrażenia z ksiąg mądrościowych Starego Testamentu, pism Ojców Kościoła, a także wyobrażenia religijności ludowej. Ten ostatni element zwrócił uwagę autorki, choć jak podkreśla „spuścizna folklorystyczna tych obszarów zaczęła być spisywana dopiero w XIX wieku” (s. 341). Czytamy jednak, że zachowała się legenda o nowogrodzkim kupcu Iwanie, synu Gostiewa, który przez całe życie czcił Sofię – Mądrość Bożą. W pewnym momencie zwątpił w słuszność swych wypraw kupieckich i wtedy objawił mu się obiekt kultu dając do zrozumienia, że powinien kontynuować wyprawę. Sofia z wizji była bytem osobnym o cechach kobiecych, częściowo zbieżnych z wyobrazeniami ikonograficznymi. Kanon wyobrażeń upersonifikowanej Mądrości Bożej, który wykształcił się w Nowogrodzie Wielkim, był niezwykle oryginalny (s. 345). Ze względu jednak na nowatorskość, odbiór ikon był trudny, co prowadziło do nieporozumień, a nawet

polemik teologicznych (s. 368). Niektóre teksty polemiczne, np. *Słowo o Mądrości* z ok. 1470 roku są szczegółowo analizowane: książka zawiera bardzo drobiazgowo analizy tekstów źródłowych i artefaktów które, jak się wydaje, stanowią efekt niezwykle czasochłonnych badań.

We wstępie autorka stwierdza, że obszarem jej zainteresowań badawczych pozostaje krąg kultury bizantyńsko-słowiańskiej, czyli średniowieczna kultura prawosławna. Zrozumiałe więc dlaczego w książce nie znajdziemy informacji na temat dwudziestowiecznego nurtu w filozofii rosyjskiej zwanym sofiologią, który rozwijali myśliciele zorientowani prawosławnie (szkołę rosyjskich sofiologów reprezentowali m.in. Włodzimierz Sołowjow, Paweł Florenski, Sergiusz Bułgakow i Aleksy Łosiew). Być może jednak warto byłoby poświęcić im kilka słów z uwagi na to, że rosyjska filozofia religijna przełomu XIX i XX wieku zdawała się być bezpośrednią kontynuatorką i odnowicielką tradycji cyrylometodiańskiej (lub inaczej tzw. bizantynizmu cyrylometodiańskiego, według słów Georgija Fłorowskiego), stanowiła więc integralną część „ortodoksji wschodniochrześcijańskiej”. Filozoficzny wymiar nauki o Sofii – Mądrości Bożej miał na celu usprawiedliwienie religii i uzasadnienie chrześcijańskiego przemienienia świata. Filozofowie interpretowali obraz Sofii w optyce teologiczno-filozoficznych sporów ikonograficznych, hezychastycznych i imiesławskich.

Ta marginalna uwaga nie podważa wartości książki, która jest niezwykle erudycyjna, o tendencjach interdyscyplinarnych, co stanowi jej niewątpliwy atut. Innym jest zbiór ilustracji ukazujących wybrane przedstawienia Sofii – Mądrości Bożej, które utwierdzają całościowość i integralność ujęcia badawczego. Warto zauważyć, że praca *Sofia upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej* jest kolejną publikacją z serii „Byzantina Lodziensia” łódzkich bizantynistów skupionych wokół Centrum Ceraneum (Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana). Nieco wcześniej, bo w 2014 roku, Zofia Brzozowska opublikowała przekłady tekstów źródłowych poświęconych księżnej kijowskiej Ołdze (923/927-969).

Książka jest zdecydowanie godna polecenia, poszerza bowiem naszą wiedzę nie tylko na temat dziejów wyobrażeń Sofii – Mądrości Bożej, ale także na temat słowiańsko-bizantyńskich związków kulturowych.

Justyna Krocak
Uniwersytet Łódzki